

ӘОК 130.2

**Я. АССМАННЫҢ «МӘДЕНИ ЖАДЫ» ТҰЖЫРЫМДАМАСЫНА
ТАЛДАУ**

Серикжан Диана

serikzhan.d18@gmail.com

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ

«Мәдениеттану» мамандығының 4 курс студенті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі – А. Рамазанова

Ян Ассман 1938 жылы 7 шілдеде Германияда дүниеге келген. Ол атақты неміс египтологы, мәдениет пен дінді зерттеген тарихшы. Ян Ассман жалпы білімді Любек пен Гейдельбергте алған, ал Мюнхенде, Гейдельбергте, Парижде және Геттингенде египетология мен классикалық археологияны оқыды. Ассманның мүдделері ежелгі және жаңа қоғамдардағы дін және ұжымдық жады мәселелеріне бағытталған. Өзінің жары, мәдениет тарихшысы Алейда Ассманмен бірге Якоб Таубестің шығармаларын жариялайды және оларға түсініктеме береді. Мысыр дінінің монотеистік иудаизмге елеулі әсерін тигізгендігін атап өтеді. Негізінде «Культурная память» кітабы 1992 жылы жарық көреді, алайда тек 2004 жылы неміс тілінен орыс тіліне аударылады.

«Культурная память» кітабының өзіне тоқталатын болсақ, гейдельбериялық египеттанушы, тарихшы профессор Ян Ассманның кітабы мәдени сәйкестіктерді, соның ішінде тек қана мәдени емес, оған қоса саяси тұлғаларды құрудағы өткенді есте сақтау рөліне арналған. Ассманның кітабы үш пәннің өзара байланысын қарастырады: біріншіден, өткенге сілтеме жасаудың мәдени тәжірибесі ретіндегі жады, екіншіден, саяси сәйкестіктерді тудыратын саяси қиял және үшіншіден, мәдени дәстүрлер түрінде ашылатын мәдени сабақтастық. Өткен күннің жады өзінің көрнекті көрінісін жазбаша түрде табады, оның ойлап табылуымен адамзат қоғамы әлемі революциялық өзгерістерге ұшырайды. Бұл процестер кітапта теориялық тұрғыдан негізделеді, содан кейін ежелгі Жерорта теңізінің үш жоғары мәдениеті: Египет, Израиль және Греция мысалында қарастырылады. Кітаптың ең басында автор өз кітабын келесідегідей сипаттайды: «Өткен шақ туралы хат және естелік, ежелгі дәуірдің жоғары мәдениеттеріндегі саяси бірегейлік» («Письмо и память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности»). Автор Ян Ассманның мақсаты – мәдени дәстүр құбылысын жан-жақты мәдени-діни талдау немесе авторының сөзімен

айтсақ мәдени сабақтастық пен мәдени жадыны талдау, Шығыс Жерорта теңізі мен Таяу Шығыстағы ежелгі өркениеттердің: Египет, Израиль және Грецияның кең көлемді дереккөздері негізінде жүзеге асады. «Мәдени жады» термині бойынша автор, ең алдымен, белгілі бір өркениет аясындағы қандай да бір өркениеттің мәдени кеңістігінің ерекшелігін құрайтын негізгі семантикалық құрылымдардың ұрпақтан-ұрпаққа берілу тәртібін түсінеді.

Автор сұрақтың тұжырымына мынадай түсініктемелер береді. Әрбір мәдениет қарым-қатынас құралы ретінде әрекет етеді. Бұл функцияны сипаттау үшін Ассман «байланыс құрылымы» неологизмін қолданады. Мәдени байланыс бірден «екі өлшемде» жүзеге асырылады - әлеуметтік және уақытша. Құндылықтар мен ережелерді белгілей отырып, мәдениет адамдарды «мағына әлемі», яғни әлеуметтік әрекеттің реттелген кеңістігі ретінде біріктіреді. Ежелгі мәтіндер мәдениеттің бұл жағын «әділеттілік» деп атайды. Бірақ ол кеше мен бүгінді байланыстырады, өткеннің тәжірибесін болып жатқан қазіргі тәжірибемен біріктіреді. Мәдениеттің бұл жағы мифтік және тарихи әңгімелердің негізінде жатыр. Автор екі байланыстырушы іс-әрекетті «жалғаулық құрылымның» «нормативтік» және «баяндау» аспектілері деп анықтайды. Қайта ойластырылған өткен және ұйымдасқан қазіргі уақыт бірге барлық саяси сәйкестіктердің мазмұнын құрайды.

Кез келген «жалғау құрылымының» негізгі принципі – қайталау. Ол әрекет траекторияларының алшақ жатқан шексіздікте жоғалып кетпеуіне кепілдік береді, бірақ танылатын заңдылықтарға бағынады және жалпы мәдениеттің элементтері ретінде танылады. Егер, жалпы қарастырғанда, қайталау - әлеуметтік коммуникацияның қалыпты принципі болса, онда Ян Ассман қайталау кезінде нақты ненің және оның қалай қайталанатынының айырмашылығын табады. Ол жадыға мәдени фактінің өзіндік ерекшелігін жатқызады. Есте сақтау құрылымы, автордың пікірінше, мәдени процестің динамикасын «коннективтік құрылымды» нығайту немесе өзгерту ретінде анықтайды. Әлеуметтік тәжірибенің негізі болып табылатын есте сақтаудың жалпы мәдени механизмі зерттеушіге әртүрлі мәдениеттер мен әртүрлі қоғамдарды негізделген салыстыру және типологиялық тұрғыдан қарастыру мүмкіндігін ашады.

Монографияның бірінші бөлімінде «мәдени жады» құбылысының өмір сүруін қамтамасыз ететін жалпы механизмдер туралы айта отырып, Ян Ассман әсіресе олардың өткенді есте сақтау, жазба мәдениеті және мәдени-саяси бірегейлік сияқты түрлі аспектілерге тоқталады. Автордың әртүрлі ежелгі өркениеттер аясындағы «еске алу мәдениетінің» өзін-өзі жүзеге асыру механизмдері туралы пайымдауы аясында оның Жерорта теңізі мен Таяу Шығыстың ежелгі өркениеттеріндегі өлгендерді еске алу және жерлеу культі феномендерін талдау ерекше қызығушылық тудырады. Ал, Ассманның пікірінше, кез келген есте сақтау мәдениетінің «көзі мен орталығы» дәл осы өркениеттер болып табылады. «Есте сақтау мәдениетін» талдау барысында автордың өзі де атап өткендей, көбінде Ян Ассман француз мәдениеттанушысы әрі әлеуметтанушысы М.Хальвбакстың ұсынған пікірлері мен теорияларына сүйенеді. Алайда, Ассманның осы кітабында «есте сақтау мәдениеті» тек жалпы сипаттамада ұсынылады, ешқандай терең ойлар айтылмай, тек осы термин жайында негізгі түсінікті қалыптастырады.

Басты атап өтер маңызды жайттардың бірі – ол автор Ян Ассманның жары Алейда Ассманмен біріге жұмыс жасауы. Жоғарыда айтқандай, Морис Хальвбакстың ұжымдық есте сақтау дәстүрін жалғастырған, алайда, одан бөлек немістің мәдениет тарихшысы Аби Варбургтың да теориялары мен зерттеулеру оларға үлкен әсер еткен. Морис Хальвбак коммуникативті жады түсінігін негіздесе, Ян мен Алейда Ассман ұжымдық жадыны басқаша, дәлірек айтқанда, тарихи тұрғыдан талдай бастады, сөйтіп мәдени жады тұжырымдамасын негіздеді. Либхарттың пікірінше, жадының екі түсінігі де бір-біріне мағынасы жағынан өте жақын.

Ян мен Алейда Ассманның «мәдени жады» түсінігіне қысқаша сипаттама бере отырып, олардың адам жадысының әртүрлі түрлерін ажырататынын атап өткен жөн. Мысалы, Ян Ассман біріншіден, миметикалық есте сақтауды, екіншіден, заттарды есте сақтауды, үшіншіден, коммуникативті есте сақтауды және ең соңында мәдени есте сақтауды

ерекшелейді. Соңғысы жадының барлық басқа түрлерін қамтиды. Алейда Ассман мәдени жады басқа жады түрлеріне қарағанда ең аз мөлшерде басқа жады түрлерімен байланысты және оларға тәуелді екенін атап көрсетеді. Ян Ассман былай деп қосты: мәдени жады «қоғамның интерактивті әрекеттерінің белгілі бір кеңістігіндегі адамдардың іс-әрекеттері мен тәжірибесін анықтайтын, ұрпақтан-ұрпаққа қайта-қайта қолданылатын білімдерді белгілеу үшін қолданылатын жалпы ұғым және оқыту (немесе тәрбиелеу) құралы».

Монографияның екінші бөлімінде автор ежелгі өркениеттердің рухани мәдениетінің нақты тарихи формаларына сілтеме жасай отырып, жоғарыда аталған «мәдени жадының» қызмет ету механизмдерін суреттейді. Яғни, атап өткендей, Шығыс Жерорта теңізі мен Таяу Шығыстың ежелгі өркениеттері, оның ішінде Египет, Израиль және Греция өркениеттеріне сілтеме жасайды. Бұл тұрғыда Ежелгі Шығыс өркениетінің дүниетанымындағы әділеттілік туралы идеялардың байланысына арналған бөлімдер мәдени және тарихи-философиялық тұрғыдан алғанда өте қызықты және болашағы зор. Атап өтер ақпарат, дәл осы тақырып неміс профессорының египтологиялық және жалпы-теориялық зерттеулерінде алғашқы орынға ие болған, приоритетті тақырыбы болды. Автордың ежелгі грек өркениетіндегі «есте сақтау мәдениеті» феноменінің өмір сүру механизмдері туралы ой-пікірлері де қызықты, атап айтқанда, оның Ежелгі Грециядағы философиялық дүниетанымының генезисі процесін ежелгі грек өркениетінің өмір сүруінің бастапқы кезеңіндегі жазба мәдениетінің қызмет ету ерекшеліктерімен байланыстыруы.

Айта кетейік, Ян мен Алейда Ассманның мәдени жады теориясы 1996 жылы Гизен университетінде құрылған және 2008 жылға дейін «Жады мәдениеттері» арнайы зерттеу тобының тарапынан сынға алынды. Египтолог Ян Ассман мен ағылшын ғалымы Алейда Ассманның ұжымдық жадының әртүрлі формаларын зерттеуге қосқан үлестерін мойындай отырып, зерттеу тобы олардың есте сақтау түсінігі қозғалыссыз және қатып қалған, бір сөзбен айтқанда, статикалық және ол жеткілікті түрде ескерілмейтінін мәлімдеді. Гиссен университетінің зерттеу тобы есте сақтаудың ұжымдық процестерінің динамикасы мен өзгергіштігін өз зерттеулерінде ескере отырып, адамның жадысын талдаудағы осы елеулі кемшіліктерді жоюға тырысты.

Жалпы, Ян Ассманның «Культурная память» монографиясы Ежелгі дүние өркениеттеріндегі рухани мәдениеттің алуан түрлерінің пайда болуы мен дамуының жалпы принциптерін зерттеуге мүдделі, яғни қызығушылық танытқан мәдениет мамандары үшін де, дін ғалымдары мен философия тарихшыларының кең ауқымы үшін де сөзсіз маңызды қызығушылық тудыратынын айта кеткен жөн. Жалпы «мәдени жады» термині ең алғаш рет Ян Ассманның талқыланып отырған «Культурная память» монографиясында қолданылғандықтан, ол кейінгі жадыны зерттеген профессорлар мен арнайы топтардың сынына ілікті. Дәл Ян Ассманның зерттеулерінен кейін, оның ізін басқан Андреас Хуссен сияқты ғалымдар естеліктер мен ретро мәдениет және 1980 жылдардың басындағы мнемотехника сияқты әртүрлі құбылыстармен суреттелген жадқа қызығушылық таныта бастады. Сондықтан да, Ассманның жүргізген зерттеулері және «мәдени жады» саласындағы соңғы зерттеулер мен теориялар әлеуметтік қатынастарды зерттеуді түсінуде және мәдени көзқарастарды болжауда мәдени сәйкестіктердің мазмұнын қарастырудың маңыздылығын атап көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Ассман А. Длинная тень прошлого: Мемориальная культура и историческая политика. М.: НЛО, 2014/ [Assman A. Dlinnaja ten' proshlogo: Memorial'naja kul'tura i istoricheskaja politika. M.: Novoe literaturnoe obozrenie, 2014]

2. Assmann A. Kollektives Gedächtnis. Beitrag für Bundeszentrale für politische Bildung vom 26.08.2008. URL: <http://www.bpb.de/geschichte/zeitgeschichte/geschichte-und-erinnerung/39802/kollektives-gedaechtnis?p=all>

3. Буллер Андреас, Линченко А. А. Культурная память как предмет философского осмысления // Диалог со временем. 2019. Вып. 66. С. 5-18.

4. Ассман Я. Культурная память: Письмо и память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности /Пер. с нем. М. М. Сокольской. М.: Языки славянской культуры, 2004. 368 с.

5. Рецензия на монографию: Я. Ассман. Культурная память, Жданов Владимир Владимирович